

ALLEEN DE GEREFORMEERDE RELIGIE!

Over de op de Grote Vergadering gegeven adviezen en genomen besluiten inzake de religie

Inleiding

Op 6 november 1650 stierf stadhouder Willem II op 24-jarige leeftijd aan de pokken. Tot groot verdriet van de gereformeerden daar hij in zijn korte regeerperiode (1648-1650) al getoond had het handhaven van de gereformeerde religie en het weren van de roomse en andere valse religies krachtiger ter hand te willen nemen dan zijn vader Frederik Hendrik dit had gedaan. Een opvolger had Willem II nog niet toen hij stierf. Een week later zou pas zijn erfgenaam, de latere stadhouder-koning Willem III, geboren worden. Om in deze situatie een bestuurlijke chaos te voorkomen namen de Staten-Generaal direct maatregelen. Nog dezelfde dag kwam dit college in vergadering bijeen. Besloten werd om de gewesten per brief op de hoogte te stellen van het sterven van de prins en tegelijk hen te verzoeken om ten spoedigste adviezen in te brengen wat in deze omstandigheden door de Staten-Generaal moest worden gedaan. Dit leidde ertoe dat enkele dagen later op voorstel van de Staten van Holland tot het houden van een Generale of Grote Vergadering werd besloten, waarvoor de voltallige Staten¹ van de zeven provincies werden uitgenodigd, zodat direct besluiten genomen konden worden. De Staten van Holland zonden inderdaad de voltallige Staten naar deze vergadering. De andere provincies kozen er echter voor om minder afgevaardigden te zenden. De vergadering zou al in januari 1651 moeten plaatsvinden in Den Haag. Dit zou dan de eerste bijeenkomst zijn sinds 1579 (Unie van Utrecht) waarin door de provincies over de vorm en de structuur van de Unie gedebatteerd zou worden. Uitvoerig zou op deze vergadering ook over het van overheidswege handhaven van de gereformeerde religie gesproken worden. Vooral daaraan willen we in dit artikel aandacht schenken.

Na de Vrede van Münster

Om de gegeven adviezen op de Grote Vergadering goed te kunnen plaatsen is het wel van belang om even in herinnering te roepen dat enkele jaren eerder, te weten in 1648, de Vrede van Münster was gesloten, die een einde had gemaakt aan de toen al tachtig jaar durende oorlog tegen Spanje. In het gesloten vredesverdrag was de Nederlandse republiek door Spanje als een zelfstandige staat erkend. In dit vredesverdrag was ook vastgelegd dat - nu er vrede was - de Spanjaarden in het algemeen vrij naar en in de Nederlanden mochten reizen en daar handel mochten drijven.

De eedsaflegging te Münster door de Spaanse en Nederlandse afgevaardigden op het gesloten vredesverdrag (1648), waarin o.a. was vastgelegd dat de Spanjaarden in de Nederlanden vrij mochten reizen en handel drijven.

Deze bepaling was gunstig voor de handel, maar voor de handhaving van de gereformeerde religie niet, zo was inmiddels al gebleken. In het bijzonder de Brabantse en Vlaamse roomse geestelijken maakten van deze bepaling gebruik om in groten getale de Nederlanden in te trekken en dat met geen ander doel voor ogen dan om hier het roomse kerkelijke leven te activeren, de grenzen van de roomse kerkgemeenschap uit te breiden en zielen terug te winnen. In tweeënhalf jaar tijd hadden deze trekkende roomse geestelijken al heel wat bereikt. Diverse gemeenten waren door hen opgericht, die samen kwamen in zogenaamde schuil- of huiskerken, vanbinnen met altaren en beelden verontreinigd². De roomsen meenden, nu er vrede was, zich meer vrijheden te mogen veroorloven. Zij traden onder andere openlijker op dan voorheen. In het Noord-Hollandse Zijdewind bijvoorbeeld waren in 1649 wel 3000 roomsen bijeengewees met bisschop Rovenius uit Utrecht - die het vormsel had uitgereikt - en zo'n twaalf priesters, terwijl de magistraat die hiertegen wilde optreden, uitgescholden werd³. De oorzaak van deze en andere paapse stoutigheden was niet dat er geen plakaten waren die dit verboden. Die waren er wel, maar de handhaving daarvan was vaak onvoldoende streng en consequent. Weliswaar had stadhouder Willem II hierin enige verandering ten goede gebracht. Hij en de Staten-Generaal waren bijvoorbeeld begonnen om in de Baronie van Breda en in het Markizaat van Bergen op Zoom - overwegend roomse gebieden! - krachtiger tegen de publieke roomse afgoderij op te treden. Ook

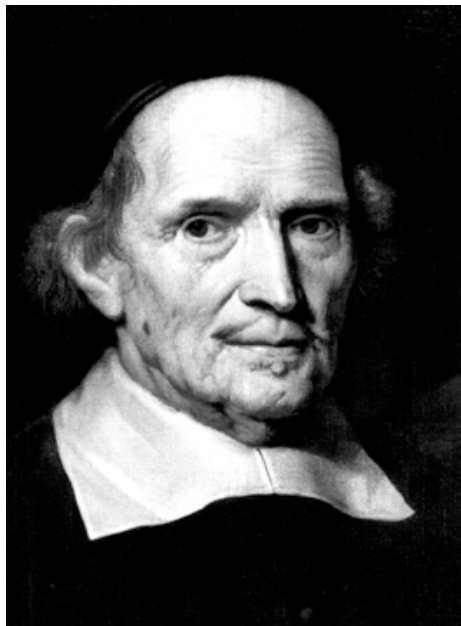
werd in de tijd van Willem II een nieuw c.q. vernieuwd plakkaat afgekondigd (14 april 1649), waarin onder andere vermeld was dat jezuiten het land moesten verlaten, dat in kerken, huizen, schepen en velden geen publieke “exercitiën van de pauselijke superstitiën” gehouden mochten worden en dat aan ouders die hun kinderen naar universiteiten en colleges van de jezuiten zonden, een boete van honderd gulden per maand opgelegd moest worden.⁴

Maar een en ander betekende nog niet een algehele verbetering in handhaving en uitvoering. En nu Willem II gestorven was, vreesden de gereformeerden - en dat niet ten onrechte - dat deze verbeteringen eerder weer ongedaan gemaakt zouden worden dan verder uitgebouwd en doorgevoerd. Bovendien meenden de roomsen en de aanhangers van andere religies en sekten dat, nu er vrede was, de tijd was aangebroken dat ook zij nu de ruimte zouden krijgen voor het publiek uitoefenen van hun religie.

Samenvattend kunnen we dus stellen dat voor de aanvang van de Grote Vergadering de situatie deze was: de roomsen wonnen meer en meer terrein en traden openlijker op evenals aanhangers van andere afwijkende religies, de plakkaten gericht daartegen werden onvoldoende krachtig en consequent gehandhaafd en stadhouder Willem II, die de gereformeerden in dezen enige hoop had geven, was gestorven. De gereformeerden waren daarom met zorg vervuld waar het met ons land op het punt van de religie naar toeging. Vrees was er ook of niet de overheid de veroordeling en achterstelling van de remonstranten weer ongedaan zou maken.

Adviezen van de Utrechtse kerkenraad

Nu een uiterst belangrijke en gewichtige vergadering van de gezamenlijke provincies op stapel stond om onder meer te spreken en te besluiten over een hernieuwde

Aan prof. G. Voetius werd gevraagd om in concept een remonstrantie op te stellen. Deze zou na goedkeuring door de Utrechtse kerkenraad aangeboden worden aan de Utrechtse Staten.

vaststelling van de religie, waren diverse stedelijke kerkenraden en hogere kerkelijke vergaderingen er snel bij en voelden zij zich inwendig geroepen om de afgevaardigden van de diverse Staten naar deze vergadering op het punt van de religie van een op Gods Woord geënt advies te voorzien. Zo vertrouwde de Utrechtse kerkenraad aan prof. G. Voetius de taak toe om een concept-remonstrantie op te stellen, die vervolgens besproken werd binnen de kerkenraad en daarna aangeboden aan de Utrechtse Staten.

In deze remonstrantie⁵ begon de kerkenraad met op te merken dat het hem ter ore was gekomen dat op de komende plechtige vergadering over de vaststelling van de religie gesproken zou worden. Hierover te spreken achtte de kerkenraad heilzaam en men beval de Utrechtse Staten aan om te trachten het daarheen te leiden dat dit punt als eerste behandeld zou worden en dat niet op andere punten zou worden overgestapt voordat dit punt helemaal afgehandeld en tot een grondslag voor de volgende te behandelen punten zou gelegd zijn. Verder moest men er goed op letten dat de vaststelling van de religie op zulk een wijze werd geformuleerd dat deze bepaling in de loop van de tijd door de listen van de vijanden van de ware religie niet tot een wassen neus gemaakt kon worden. De gronden en de noodzakelijke middelen tot vaststelling, alsmede de zin of bedoeling van de vele, door de hoge machten van het land eerder uitgegeven publieke acta, resoluties, verklaringen, antwoorden en plakkaten moesten met “klare woorden” daar neergesteld worden. Naar de mening van de kerkenraad was dit de zin of betekenis van die stukken:

“dat de ware Christelijke en uit het Woord Gods [voervloeiende] gereformeerde religie, zoals die anno 1619 in de Synode van Dordrecht en vervolgens bij alle kerken des lands van nieuws verklaard en door de soevereine overheden goedgekeurd en gehandhaafd is, de enige publieke religie van het land en het fundament van de staat is, die daarom ten opzichte van de staat met de gehele macht van het land voor altijd moet gehandhaafd worden, zonder dat enige leden van de Unie tegen deze publicatie, approbatie en handhaving ietwat zullen vermogen te doen of ook te gedogen dat deze door iemand aangevallen zou worden, hetzij direct of indirect.”

Middelen

Als middelen die noodzakelijk waren voor het in stand houden van de gereformeerde religie als de enige publieke religie van het land, noemde de kerkenraad ten eerste een juist benoemingsbeleid voor de diverse overheidsambten en -colleges. De kerkenraad gaf in overweging of het niet nodig zou zijn dat geen andere personen in de overheidscolleges, -ambten en -bedieningen toegelaten, bevorderd, gepresenteerd, genomineerd en gekozen zouden worden dan die bekende leden van de gemeente zijn, ofwel die belijdenis van de gereformeerde religie hadden gedaan en hun belijdenis met een

geregeld komen onder het gehoor van Gods Woord en door het “gebruik van het Avondmaal” bevestigd hadden en bevestigden.

Als tweede noodzakelijk middel noemde de kerkenraad het weren van de “contrareligies”. Onder meer het weren van geheime paapse godsdienstsamenkomsten en bijbehorende zaken, overeenkomstig de regels en de praktijk in de Nederlanden na 1581, toen ons land door de acte van verlating of afzwering een vrije republiek was geworden. Die godsdienstsamenkomsten werden geacht onverenigbaar te zijn met de welstand van Nederland als gereformeerde en vrije republiek en veel meer nog met de veiligheid en vaststelling van de gereformeerde religie, daar de roomsen absolute gehoorzaamheid aan de paus van rome bewijzen, die een gezworen vijand van alle gereformeerde overheden was en is. Om aan dit middel uitvoering te geven was het nodig dat de plakكاتen tegen de paapse geestelijken (in het bijzonder tegen de kloppen⁶), tegen de godsdienstige samenkomsten en de daarbij behorende zaken alsmede tegen andere bijgelovige praktijken van het pausdom, door alle provincies stipt onderhouden en uitgevoerd zouden worden, zonder dat hierin enige verandering, ontheffing of oogluiking zou mogen geschieden. Hetzelfde behoorde naar het oordeel van de kerkenraad gedaan te worden omtrent de ketterijen van de socinianen, arianen en hun begunstigers, wier “gruwelijke boeken van dag tot dag” in onze taal overgezet, gedrukt en verkocht werden, regelrecht tegen de lofelijke resoluties van de hoogmogenden en die van de grootmogende heren Staten van Holland.

Verder vroeg de kerkenraad nog aandacht voor het met ernst en ijver ter hand nemen van de kerkelijke en politieke reformatie in de Meierij van Den Bosch, de Baronie van Breda, het Markizaat van Bergen op Zoom, het land van Cuijk en in de landen van Overmaas. Ook mocht niet vergeten worden dat - om Gods zegen over dit grote werk te bekomen - om te beginnen een algemene vasten- en bededag uitgeschreven diende te worden. Deze adviezen gaf de Utrechtse kerkenraad aan de (afgevaardigden van de) Staten van Utrecht mee, zodat de Utrechtse afgevaardigden niet ongewaarschuwd naar de Grote Vergadering in Den Haag afreisden. In andere provinciale hoofdsteden en in andere stemhebbende steden zal de inhoud van de gegeven kerkelijke adviezen niet wezenlijk anders geweest zijn. In het algemeen gesproken verstond toen de kerk de plicht nog om de overheid gedurig te wijzen op wat naar uitwijzen van de Schrift belangrijk, noodzakelijk en recht is.

Opening

Op 18 januari 1651 werd de Grote Vergadering onder voorzitterschap van Friesland geopend, waarna Jacob Cats als raadspensionaris van het grote en belangrijke gewest Holland al snel het woord werd gegeven om de plannen van Holland nader toe te lichten. Inhoudelijk kwam zijn rede overeen met wat de Staten van Hol-

FAUSTI SOCINI
Van Sicna

Theologische Lessen.

Waer in ghehandelt wort

- I. Van den stant des eersten Menschcs voo den val.
- II. Van het ghene dat van Natuyren in den Menschc is aengacnde de Religie.
- III. Van de oorspronckelijcke gerechticheyt.
- IV. Van de Erfzonde.
- V. Van den Vryen Willec.
- VI. Van de Voorwerenheyt Godts
- VII. Vande Predcstinatie.
- VIII. Vande Voldoeninghe Christi.

Tot Rakow, by Sebasteen Sternagki.

Een in het Nederlands vertaald en uitgegeven werk van Faustus Socinus (1539-1604). De Utrechtse kerkenraad drong er bij de Staten op aan om de plakكاتen tegen ketterse boeken stipt te handhaven.

land in de uitnodiging voor deze vergadering hadden geschreven. Holland wilde dat de “liefde, vriendschap, eenheid, goede correspondentie en vertrouwen” tussen de onderlinge provincies vernieuwd, gehandhaafd en onverbrekkelijk onderhouden zouden worden. Daartoe achtte men voor alles de vaststelling en gestadige handhaving van drie zaken noodzakelijk, te weten: van de Unie, zoals deze in 1579 gesloten was, van de religie, zoals deze op de Synode van Dordrecht vastgesteld en alom in de publieke kerken van de Nederlanden gepredikt werd, en van de militie overeenkomstig de eerder genomen resoluties.

Unie en militie

Het eerste en het laatste punt hadden een directe relatie met de vraag of tot benoeming van een nieuwe (plaatsvervangende) stadhouder werd overgegaan, nu Willem II overleden was en Willem III nog in de wieg lag. De Friese stadhouder Willem Frederik was beschikbaar om als plaatsvervangend stadhouder op te treden, maar de meeste provincies hadden daar geen trek in. Alleen Groningen en Drenthe droegen - al voordat de Grote Vergadering van start ging - het stadhouderschap aan hem op. Vooral het grote Holland wilde zonder stad-

houder verder en had daartoe al in de tijd tussen het sterven van Willem II en het begin van de Grote Vergadering verregaande maatregelen getroffen. Onder andere had het aan de stemhebbende Hollandse steden het recht toegekend om onder eindverantwoordelijkheid van de Staten hun eigen vroedschapsleden, magistraten en burgemeesters te kiezen, iets wat voorheen door de stadhouder werd gedaan. Ter verdediging hiervan preees Cats in zijn openingsrede de republikeinse staatsvorm aan boven de monarchie. Maar de eigenlijke onderliggende reden was dat een groot deel van de Hollandse regenten de macht naar zich toe wilde trekken en daarom geen stadhouder meer wenste. Friesland was echter van mening dat het in stand houden van de functie van stadhouder een verplichting was die voorgeschreven was in de Unie van Utrecht, maar het kreeg hiervoor onvoldoende steun in de vergadering. Het standpunt van Holland prevaleerde: de Unie ging verder zonder een centrale stadhouder.

Jacob Cats (1577-1660) kreeg als raadspensionaris van het machtige Holland op de Grote Vergadering al snel het woord.

Dit betekende ook dat er veranderingen aangebracht dienden te worden in de organisatie en bevelstructuur van het leger, want het benoemen en bevorderen van legerofficieren was tot dan toe het werk geweest van de stadhouder, die immers tegelijk opperbevelhebber van het leger was. Besloten werd om het benoemen en bevorderen voortaan door de Staten-Generaal en de Raad van State gezamenlijk te laten doen. De Grote Vergadering verminderde ook de invloed van het leger door het openen en sluiten van de stadspoorten in de garnizoenssteden over te dragen van de militaire commandanten op de burgemeesters en door het recht om recht te spreken over van misdrijf beschuldigde soldaten voortaan voor een groot deel onder de bevoegdheid van de burgerlijke magistraten te laten vallen. Verder mochten de troepen alleen verplaatst worden als het gewest dat ze betaalde, het goedvond. Het leger werd zo in de praktijk min of meer ontbonden in zeven gewestelijke korpsen⁷, allemaal om de terugkeer van een sterke centrale stadhouder te voorkomen. Deze ten opzichte van het Oranjehuis ondankbare maatregelen waren in het al-

gemeen gesproken niet naar de zin van de predikanten en het eenvoudige volk. De regenten wikten, maar ruim twintig jaar later zou blijken dat God beschikt. In de nood van het jaar 1672, genoemd het Rampjaar, kwam Willem III evenwel op de troon, gesteund door het volk.

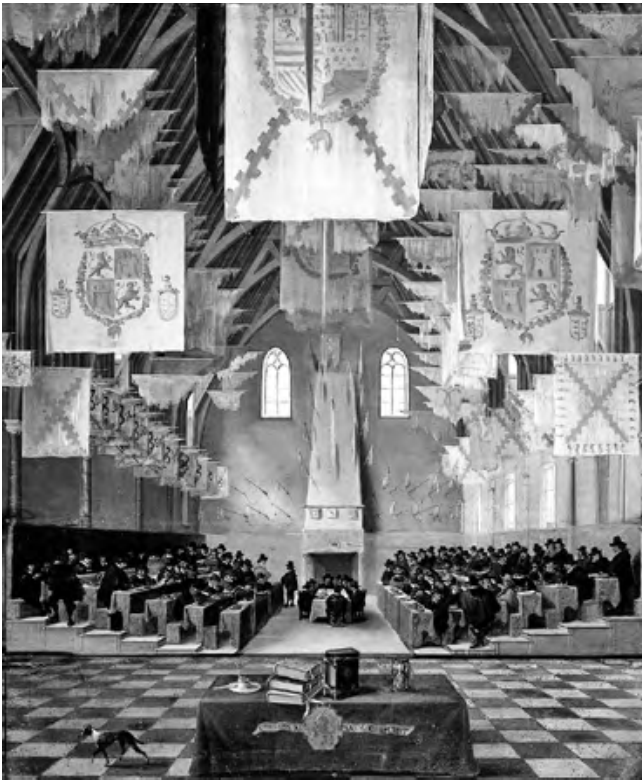
De voorstellen van de gewesten inzake de religie

Het tweede punt waarover op de Grote Vergadering uitvoerig gesproken werd en waaraan we met name in dit artikel aandacht willen besteden, was de religie. Naar aanleiding van het al eerder genoemde schrijven van de Staten van Holland, verzonden als uitnodiging voor deze vergadering, werden door de diverse provincies aan de hand van Hollands concept wensen ingeleverd met het oog op de formele vaststelling van de gereformeerde religie als de religie van de staat. Zo wilde Zeeland dat de vergadering opnieuw zou verklaren dat men de toen in de publieke kerken geleerde en op de Dordtse Synode duidelijk uiteengezette, ware Christelijke gereformeerde religie zou handhaven en beschermen alsook zou zorgdragen dat daarin geen verandering werd gebracht.

Verder eiste Zeeland een strikte naleving van de plakaten tegen de roomsen en het wilde dat de in het Vredetraktaat van Münster (1648) aan de Spanjaarden vergunde vrijheid om vrij naar en in de Nederlanden te mogen reizen, niet langer van toepassing zou zijn op de roomse geestelijken. Ook zouden buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders die in de Nederlanden verkeerden, alleen nog maar in de eigen taal in hun eigen huis godsdienstoefeningen mogen houden. En ten slotte pleitte Zeeland nog voor het krachtig ter hand nemen van de kerkelijke en politieke reformatie in de Meierij van Den Bosch en in de naastgelegen kwartieren. In grote lijnen kwamen de adviezen van Gelderland, Utrecht, Friesland, Groningen en Overijssel hiermee overeen. Enig verschil was er feitelijk alleen over de twee laatste punten: de eisen inzake de hoogwaardigheidsbekleders en de eis tot kerkelijke en politieke reformatie van de Meierij. Gelderland had over deze punten niets geadviseerd en de andere provincies wilden dat bij de huisgodsdienstoefeningen van de hoogwaardigheidsbekleders alleen die aanwezig mochten zijn die tot hun gezin en gevolg behoorden, en wat de Meierij betreft, spraken zij alleen over een politieke en niet over een kerkelijke reformatie. Verder was het nog Frieslands wens dat - om te komen tot een betere uitvoering van de plakaten tegen de roomsen - de daarvoor verantwoordelijke functionarissen met nieuwe eden en aanmerkelijke boetes of straffen daartoe gedwongen zouden worden en dat in alle provincies dit op eenparige voet zou gebeuren.

De voorstellen van de provinciale synoden inzake de religie

Gezien de belangrijkheid van de te nemen besluiten besloten de diverse provinciale synoden van de Gere-

De Grote Vergadering te 's Gravenhage bijeen in de Ridderzaal (1651). Deze vergadering sprak ook uitvoerig over het handhaven van de gereformeerde religie als de enige religie van de staat.

formeerde Kerk om gezamenlijk een commissie van vijf predikanten naar Den Haag te sturen. Deze Verbi Divini ministri vroegen audiëntie aan om ter vergadering het woord te mogen voeren en tegelijk namens de kerk een remonstrantie aan te bieden. Dit werd toegestaan, maar wel met de vermaning erbij om het kort te houden. De vijf predikanten waren: Bernardus Crusius uit Zutphen, Eleazar Lootius uit Den Haag, Maximiliaan Teellinck uit Middelburg, Cornelis Lemannus uit 's Hertogenbosch en Johannes Heystius, vermoedelijk uit Brouwershaven. "Zij kwamen", zo schreef dr. J.Th. de Visser in zijn *Kerk en Staat*, "uit kracht van Gods bevel, uit gemoedsdrang, uit liefde tot de Goddelijke waarheid, met het oog op de uitbreiding van het Godsrijk en de welvaart van het lieve vaderland met verschillende wensen tot de Grote Vergadering."⁸ Namens hen voerde de Oranjegezinde ds. Lootius, die een paar jaar eerder als predikant de Nederlandse afgevaardigden naar de vredesbesprekingen in Münster had vergezeld, het woord. Hij sprak een op de gelegenheid passende rede uit als inleiding op en aanbeveling van de hieronder vrijwel integraal afgedrukte remonstrantie. Deze bood hij - let wel! - *namens de kerk* en ondertekend door alle vijf de predikanten op schrift aan de vergadering aan, vergezeld met een twintigtal middelen om de roomse godsdienstoefeningen, beelden en andere stoutigheden effectief uit het publieke leven te weren. Zowel de tekst van de remonstrantie als de opgesomde middelen - die beide door de geschiedschrijver Lieuwe van Aitzema integraal opgenomen zijn in zijn *Herstelde*

Leeuw (1652)⁹ - laten we nu omwille van het leesgemak in herspelde en deels hertaalde vorm volgen.

Remonstrantie

"Aan de Hoogmogende Heren de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden,

De dienaars van Jezus Christus en opzieners van Gods kerk onder uw hoogmogende loffelijke regering, die kennis gekregen hebben van de door de Verenigde Provincies ingestelde plechtige en bijzondere¹⁰ vergadering om onder andere te behandelen¹¹ de vaststelling van de religie en die geoordeeld hebben uit kracht van Gods bevel, dwang van hun gemoed, liefde tot de Goddelijke waarheid, verbreiding van Christus' Rijk en welvaart van onze lieve vaderland ambtshalve schuldig te zijn te reageren en daarom niet ledig te kunnen staan, delen met gepaste eerbied mee¹² de hiernavolgende dingen aan u, hoogmogenden, in alle onderdanigheid in de Naam van de grote God voor te dragen.

Wij behoeven u, hoogmogenden, niet te bewijzen - omdat wij zeker weten dat u dit zelf gelooft - dat God almachtig naast Zichzelf niets dierbaarder noch hoger acht dan Zijn kerk en gemeente, zijnde de beminde van Zijn Ziel.

HERSTELDE
L E E U W.
O F
DISCOURS.
Over't gepasseerde in de Vereenighde
NEDERLANDEN,
In't laet 1650. ende 1651.
D O O R
L. V. A.

In 's GRAVEN-HAGE.
By Jan Veely, Boeckverkooper inde
Gort-straet, 1652.

In zijn 'Herstelde Leeuw' (1652) heeft de geschiedschrijver Aitzema de volledige tekst van de door de vijf predikanten aan de vergadering overhandigde remonstrantie opgenomen, alsmede hun lijst met middelen.

Om welke de Heere landen en koninkrijken gezegend of gestraft, behouden of uitgeroeid heeft, naar dat de regenten Zijn erfenis beschermd of onderdrukt hebben. Daarom zo zijn alle hoge machten die God op aarde vertegenwoordigen en schuldig zijn huns Heren' en Meesters voorbeeld in dezen na te volgen en Jeruzalem boven het hoogste in het land te verheffen, eerst en meest [schuldig] zorg te dragen dat de religie - daar u, hoogmogenden, zelf belijdenis van doet en hoopt in zalig te worden - voor alle [andere] beraadslagingen¹³ mag vastgesteld worden gelijk deze in 1619 door de Nationale Synode in Dordrecht gehouden, uit Gods heilig Woord bevestigd is, door de soevereine overheden vastgehouden¹⁴ en tot nu toe - door Gods genade - in de publieke kerken geleerd en gehandhaafd als de religie van het land en het fundament van de staat. Die daarom met de macht van het land voor altijd behoort gehandhaafd te worden, zonder ooit toe te laten dat enig lid van de Unie of wie het zou mogen zijn, iets direct of indirect daartegen zou opzetten¹⁵, gelijk wij hopen dat u, hoogmogenden, met een uitdrukkelijke¹⁶ acte zult verklaren en vaststellen.

Dit zal, hoogmogende heren, treffelijk bevorderen de band van eenheid, ja, het fundament leggen om Gods zegen temeer over al uw hoogmogende andere resoluties genadig te verwerven en te behouden. Daartoe wij u, hoogmogenden, met de hoogste oprechtheid en toegenegenheid van onze harten Gods vreze, Geest en zegen toewensen, gelijk wij ook met alle ijver en ernst Zijn Goddelijke Majesteit daarom zonder ophouden in het openbaar en particulier zullen bidden.

Om dan de genoemde religie recht te handhaven en vast te stellen in haar leer en praktijk, zo achten wij bovenal noodzakelijk dat alle paapse afgoderij, bijgeloof en hiërarchie¹⁷ (...), die de paapsgezinden overal in ons land genoegzaam openlijk onder de ogen van regenten en hoven van Justitie hebben opgericht en uitvoeren in het heimelijke, ja, op locaties die als papenkerken met beelden en altaren zijn ingericht, mag geweerd en uitgeroeid worden als een leer met haar aanhang zo regelrecht strijdend tegen Gods heilig Woord, de plaatsen van het land, de veiligheid van de religie en de staat en de behoudenis van zoveel zielen. Die bij duizenden, zo zij roemen, sinds de Vrede (1648) van de Goddelijke waarheid tot hun bijgelovigheden en dwalingen zijn afgetrokken door: beloften van erfenissen en andere voordelen, dreigementen, toebrenging of onttrekking van de nering, lasteren van de gereformeerde religie, beschimpen, naropen, slaan, smijten en wonden, zelfs tot de dood, van hen die hun afgoderij tegen zijn, durvende zelfs de gereformeerden - stervend - het ouweltje in de mond te steken, te zalven enz., niet anders of die onder het kruis zijn en zij de openbare regering in de kerken en het staatsbestuur hebben.

Hiertoe worden zij aangezet door talloos vele jezuiten, priesters, papen en monniken, die bij duizenden als sprinkhanen uit de afgrond het land vervullen, aflopen en door hun valse leer onder schijn van godsdienst de ingezetenen aftrekken van de schuldige gehoorzaam-

heid aan hun wettige overheid, de jeugd los doen leven¹⁸ en vergiftigen in de paapse scholen, die zij overal in het land hebben, of door hen in het buitenland te laten onderwijzen in de paapse universiteiten, scholen, colleges van jezuiten of andere zogenaamde geestelijke personen. Jong en oud worden verleid door kwezels, jezuiten en kloppen (die zelfs in het hof van rome door paus Johan XXII, Clemens V en Urbanus VIII - nog den 21ste mei 1631 - als een schadelijke sekte veroordeeld, uitgeroeid en met de ban vervolgd zijn), van wie er nochtans naar schatting ver boven de twintigduizend in ons land wonen. Niets anders doende bij nacht en dag dan allerlei soorten van personen, in het bijzonder die ziek op hun doodsbed liggen, van de gereformeerde religie af te trekken en tot de valse en troosteloze leer van het pausdom over te brengen.

Het interieur van een roomse schuilkerk. De Gereformeerde Kerk wilde dat dergelijke als papenkerken - compleet met altaar en beelden - ingerichte huizen effectiever geweerd en uitgeroeid werden.

Door welke middelen zij dagelijks bijzonder toenemen, gelijk zij zelf roemen vele duizenden van hun gezindte in de steden en op het platteland te hebben. Wie mag dan niet billijk vrezen, hoogmogende heren, dat zij eens tezamen zullen rotten en naar het voorbeeld van Ierland eerst de goede regenten om hals brengen en dan al de gereformeerden vermoorden? De aard, gelijk eenieder weet en de ervaring overvloedig geleerd heeft, van alle afgodendienaars - daar u, hoogmogenden, de roomsgezinden voor houdt - is wreed, hun ontrouw groot. Zij menen de kettters geen belofte schuldig te zijn en kunnen door geen eden van getrouwheid in de band gehouden worden. Zo worden zij ook nog dagelijks door beloften van grote verdiensten tot alle wreedheid tegen de gereformeerden opgehitst zoals hun bittere gesprekken¹⁹ dagelijks uitwijzen. Zij wonen ook rondom de zodanigen die hen straks kunnen assisteren. Geven dan al deze buitensporige hoedanigheden²⁰, hoogmogende heren, geen rechtvaardige en grote reden dat de hoge machten tegen zulke macht waken²¹ en orde stellen? Om niet schuldig te zijn aan het onschuldig²² bloed van die licht door hen plotseling overvallen zouden worden. Uit overweging van al het voorgaande zo is het dat

wij u, hoogmogenden, in de Naam des Heeren Jezus Christus bidden en smeken dat u, hoogmogenden, **naar het bevel van God en het voorbeeld van alle vrome koningen en regenten** [vet; AV], al hetgeen waardoor het pausdom onder ons bevorderd en gesterkt wordt, gelieve weg te nemen volgens de hierbij gevoegde middelen, door ons daartoe bijeenverzameld, voor het merendeel getrokken uit de plakaten van het land. Laat toch eenmaal, hoogmogende heren, de veelvoudige klachten, bezwaarschriften²³, opgeklommen tot de hemel, en al de veelvoudige remonstranties van de kerken, zo veel tot dien einde overgeleverd, door u, hoogmogenden, verhoord en een spoedig besluit genomen, uitgevoerd en in werking gesteld worden tegen al de aangewezen excessen en hooggaande brutaliteiten²⁴, hetwelk wij ook in het bijzonder verzoeken ten aanzien van de Meierij, Baronie, Markizaatschap van Bergen, de landen van Cuijk, Ravesteijn, Overmaas enz., opdat aldaar naast een geestelijke, ook een politieke reformatie mag in het werk gesteld worden, opdat de kerken Gods en welgenegenen tot de gereformeerde religie in die kwartieren onder hen mogen beschermd worden.

De vier kwartieren van de Meierij van Den Bosch. De kerk wilde dat daarin en in de andere generaliteitslanden niet alleen een geestelijke, maar ook een politieke reformatie werd doorgevoerd.

Voorts wat aangaat andere sektariërs en dwaalgeesten, die er ook maar al te veel in het land zijn, met betrekking tot hen verzoeken wij ootmoedig aan u, hoogmogenden, dat zij mogen in orde gehouden en op geen nieuwe plaatsen aan hen publieke uitoefeningen vergund worden. Maar aangaande de Joden, dat die als gruwelijke lasteraars van onze lieve Zaligmaker alle publieke godsdienst mag ontzegd worden. Dat de een en de ander ook verhinderd²⁵ worde de gereformeerde religie te lasteren,

Stadhouder Willem II stierf op 6 november 1650. De wegneming van de rechtvaardigen en aanzienlijken uit het land had als oorzaak 's lands roepende zonden, zo schreef de kerk aan de hoogmogende heren Staten.

allerhande oude en nieuwe ketterse boeken over te zetten en door de druk uit te geven, tot verleiding van vele eenvoudigen, inzonderheid door de sociniaanse en nieuwe ariaanse geschriften die door de regering strikt steeds zijn tegengehouden²⁶, maar nu onlangs sinds de Vrede (1648) zeer veel gedrukt en verkocht zijn geworden.

Onze hartelijke wens zou ook zijn, hoogmogende heren, dat de Staten van de verschillende provincies, nu bijeenvergaderd, elkaar wilden opwekken om elk in hun provincie een gelijke voet en orde te stellen tegen de grote, gruwelijke en landverderfelijke zonden die zeer hoog door verloop van tijd, arglistigheid van de duivel, kwade voorbeelden, verachting van Gods heilig Woord, ongelovigen, gebrek van straf, onder ons zijn doorgebroken als het onderhouden van al de feestdagen, het gruwelijk vloeken en lasteren van Gods heilige Naam tot aan de kinderen toe, de onuitsprekelijke meinedigheid die door alle soorten van mensen begaan wordt, omdat zo weinig acht genomen wordt op het afnemen als op het nakomen van de eed, de algemene ontheiliging²⁷ van de heilige sabbat, de menigvuldige doodslagen en het licht verwerven van pardon, de ontuchtige huizen en bordelen, dansscholen, kamerspelers, koordansers - rechte lokazen tot allerlei onreinheden -, darterheid, de ongeoorloofde, ergerlijke en bloedschendige huwelijken, de hooggaande pracht en de kostelijkheid in klederen en feestmaaltijden tot verwoesting van vele families en wat dergelijke roepende zonden meer zijn. Die allemaal Gods toorn tegen ons lieve vaderland ontsteken en zeker de oorzaken zijn van zoveel hete ziektes, neringloosheid, hoge watervloeden, dure tijden en schaarsheid, wegneming van de rechtvaardigen en aanzienlijken uit het land, daar God ons rechtvaardig het voorgaande jaar mee bezocht heeft en nog bezoekt.

Om u, hoogmogenden, niet langer op te houden, zo is het dat wij tot besluit andermaal met alle ootmoed en nochtans met de hoge ernst van onze zielen in de Naam van de Koning der koningen - waardoor de vorsten regeren - bidden, smeken en verzoeken dat u, hoogmogenden, in het begin van deze grote en doorluchtige vergadering

gelieve een vast besluit te nemen tot vaststelling van de gereformeerde religie, wering van het pausdom enz., eer het land ons daarom uitspuwe en God ons daarover wreke. Dan zult u, hoogmogenden, rechte dankbaarheid aan God bewijzen voor de grote weldaden aan uw hoogmogende staat bewezen (die de Almachtige van klein groot, van arm rijk en zo wonderlijk²⁸ heeft opgetrokken en tot nu toe gehandhaafd heeft), ja, dan zult u, hoogmogenden, het zwaard niet tevergeefs ontvangen hebben, uw consciëntie kwijten, God aangename dienst doen, vele zielen van het bederf behouden, de kwaden een schrik aanjagen, de goeden verblijden en ongetwijfeld Gods zegen over uw hoogmogende verdere overleggingen²⁹, regering, personen en ingezetenen verkrijgen en eindelijk als trouwe dienaars en stadhouders Gods het genadige loon van alle vrome regenten hierboven in de hemel genieten, dat God almachtig u hoogmogenden wil vergunnen. Amen.

Was getekend uit aller naam,

*Barnard Crusius
Eleaser M.F. Lootius
Maximiliaan Teellinck
Cornelis Lemannus
Johannes Heystius”*

Middelen

Namens de kerk werden door de vijf predikanten “de volgende middelen tot verandering van de paapse hiërarchie en de bijgelovigheden van de pausgezinden in de Verenigde Nederlanden” aangewezen³⁰, “voor het merendeel genomen uit de plakkaten van het land:

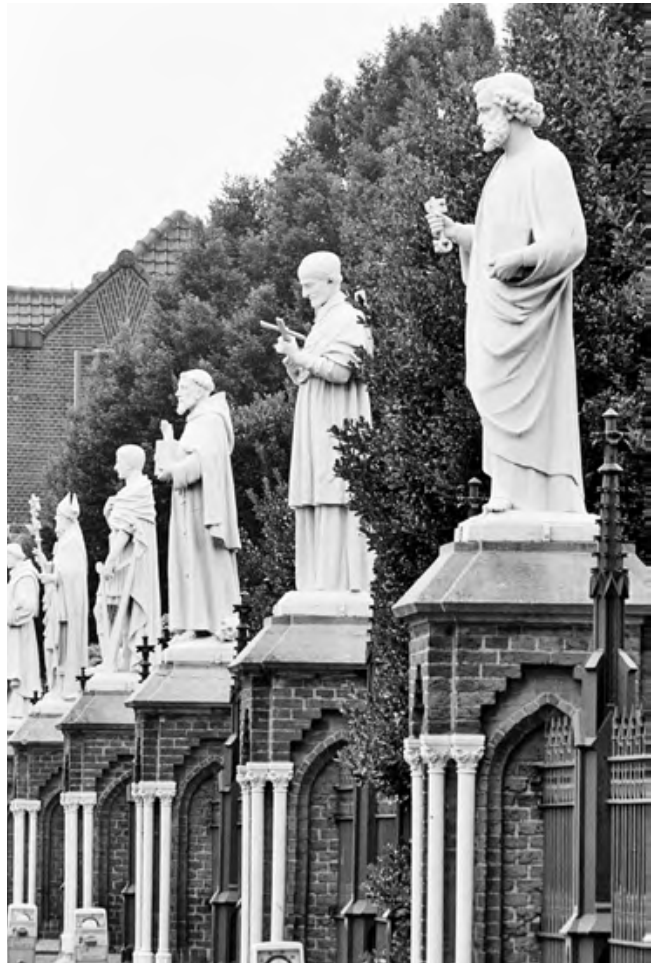
1. Dat alle paapse geestelijke personen: jezuiten, papen, monniken enz. uit het land gehouden worden als zijnde geen onderworpenen³¹ van enige seculiere prins of magistraten, maar alleen van het hof van rome, volgens hun eigen beweringen³², gelijk ook de Geünieerde Provinciën in de voorbereidende³³ punten voor het sluiten van de vrede vastgesteld hebben dat de plakkaten tegen de paapsgezinden voor dezen uitgevaardigd³⁴, van kracht zouden blijven en dat deze plakkaten naar hun vorm en inhoud zullen worden uitgevoerd.
2. Dat alle aan papen en priesters gegeven akten en vrijheden mogen ingetrokken worden en bevolen³⁵ dat geen gouverneurs of bevelhebbers³⁶ of wie het zou mogen zijn, in de toekomst meer zulke komen te verlenen.
3. Dat alle vergaderingen of tezamenwoningen in huizen, klooster, begijnhoven van ongehuwde personen: nonnen, begijnen, kwezels, jezuiten, kloppen, mogen ontbonden³⁷ worden en zonder enige oogluiking³⁸ alle kloppen en kwezels uit het land geweed of van die schadelijke orde afgebracht worden.

4. Dat geen papisten in de regering of enige bediening van het land worden toegelaten, maar alle paapse schouten, schepenen, secretarissen, dorpsdienaars³⁹, publieke boden mogen geweed en stichtelijke personen die in het openbaar de gereformeerde religie belijden, in hun plaatsen gesteld worden.
5. Dat alle paapse geheime samenkomsten⁴⁰ mogen verboden en verstoord, hun altaren, beelden, crucifixen en geestelijke ornamenten met de aankleef van dien afgebroken en weggenomen worden. En een strikte orde gesteld tegen diegenen die zodanige bijeenkomsten veelvuldig bezoeken⁴¹ of hun huizen, hoven, schepen enz. daartoe verhuren, inruimen of beschikbaar stellen.
6. Dat ook de toeloop van de inwoners⁴² naar aangrenzende buitenlandse paapse kerken, processies⁴³ en feestdagen mag belet en gestuit worden.
7. Dat niet toegelaten wordt dat enige ambassadeurs of agenten, van een contrareligie zijnde, hun godsdienst plegen dan alleen in hun eigen taal en dat daarbij geen toegelaten⁴⁴ worden dan die van hun huisgenoten⁴⁵ zijn.

De kerk wilde dat aan roomse priesters geen vrijheid werd verleend om hun bediening uit te voeren en dat buitenlandse roomse geestelijken buiten het land gehouden zouden worden.

8. Dat insgelijks aan met name alle particuliere heren die in deze staat wonen of hun voorname⁴⁶ huizen, woningen of hofsteden daarin hebben, verboden wordt de paapse godsdienst in die te laten geschieden.
9. Dat alle doorgangen en sluipgangen⁴⁷ - door welke de pausgezinden bij het plegen van hun godsdienst van het ene huis in het andere komen - mogen gestopt en geweerd worden.
10. Dat alle publieke bedevaarten, processies, bezoeken van voorgewende heilige plaatsen, het oprichten van beelden en crucifixen op de kerkhoven, het van kruizen en kenmerken voorzien van de paapse huizen om bij hun geestelijkheid bekend te zijn en beter te vinden, het knielen tijdens de begrafenis, het naast of omtrent de lijken plaatsen van kruizen, kaarsen en wat er meer aan publieke paapse bijgelovigheden hier te lande onderhouden worden zoals het sluiten van hun winkels op hun genoemde heilige dagen, mogen belet en verhinderd worden.
11. Dat uitdrukkelijk verboden wordt direct of indirect enige collecte of inzameling van gelden, waren enz. te doen voor enige genoemde geestelijke personen, kerken, colleges of gemeenschappen van pausgezinden in binnen- of buitenland, of die penningen, waren enz. te versturen of over te maken.
12. Dat aan alle paapse ouders of vrienden verboden worde hun kinderen of wettige erfgenamen te ont erven uit oorzaak van de gereformeerde religie. En dat ook aan de paapsen hier te lande verboden worde hun goederen te vermaken aan de jezuieten, papen, begijnen of andere voorgewende geestelijken hetzij in binnen- of buitenland, tot nadeel van de erfgenamen.
13. Dat geen huwelijksluitingen van de papisten voor wettig gekeurd worden dan die door de magistraten of in de publieke kerken gesloten⁴⁸ zijn, en dat aan alle pausgezinden verboden worde enige andere huwelijksvoltrekkingen ervoor of erna te doen.
14. Dat alle paapse scholen hier te lande en catechisatie of onderwijzing van de jeugd door begijnen in hun begijnhoven en door kloppen in de particuliere huizen mogen verhinderd en geweerd worden.
15. Dat aan de hier in het land wonende pausgezinden verboden worde om hun kinderen buitenslands in paapse scholen, universiteiten, colleges van jezuieten, kloosters enz, te laten opvoeden.
16. Dat de kinderen van een gereformeerde vader of moeder door gereformeerde voogden in de gereformeerde religie mogen opgevoed worden, zonder toe te laten dat die onder paapse voogden gesteld worden.

Roomse heiligenbeelden rond een rooms kerkhof in Tilburg. De kerk wilde dat bestaande roomse beelden en crucifixen werden afgebroken en dat het oprichten van nieuwe, onder andere op kerkhoven, verhinderd werd.

17. Dat aan geen paapse landheren voortaan meer toegelaten worde, maar strikt verboden, hun landerijen te verpachten met een zodanige afspraak⁴⁹ en beding dat hun pachters zullen naar de mis moeten gaan en hun kinderen door de papen te laten dopen.
18. Dat alle onnutte colleges en paapse sociëteiten afgeschafte en het inkomen *ad pios usus* [voor vrome doeleinden; AV] aangewend worden. Insgelijks dat alle bijgelovigheden als het omlopen met trommels en Bourgondische vlaggen, die omtrent het vergaderen van de gilden plaatshebben, geweerd en al die oude kaarten, die vol zijn van afgoderijen en bijgelovigheden, vernieuwd worden.
19. Dat strikte order gesteld worde tegen alle ambtenaren die nalatig zijn in het uitvoeren van de plakkaaten. En dat deze niet alleen aan hen, maar ook aan de militaire bevelhebbers gegeven worden.
20. Tot besluit van de middelen, behalve andere die u, hoogmogenden, naar uw grote wijsheid zou mogen uitvinden en verordenen, zo wensen wij dat er enige bekwame wegen door u, hoogmogenden, konden

bedacht worden, waardoor de paapsgezinden in dit land tot het gehoor van Gods heilig Woord en daarvoor tot het waarachtig geloof in Jezus Christus en oprechte gehoorzaamheid van hun wettige overheden mochten gebracht worden.

Uit aller naam en was getekend,

*Barnard Crusius
Eleaser M.F. Lootius
Maximiliaan Teellinck
Cornelis Lemannus
Johannes Heystius.”*

De kerk vroeg de overheden om bekwame wegen uit te vinden om de roomsen onder het gehoor van Gods Woord te doen komen, in de hoop dat zij daardoor tot het waarachtige geloof in Christus gebracht mochten worden.

Reacties

De reacties van de zeven gewesten op deze remonstrantie en op deze aangereikte middelen waren verschillend. Of men in het publieke leven *alleen* de gereformeerde religie zoals die in 1619 tijdens de Synode van Dordrecht vastgesteld was, wilde handhaven en beschermen, dat was geen punt van discussie. En alle provincies waren het er ook over eens dat ter handhaving van de gereformeerde religie reeds goede plakkaten en reglementen waren uitgevaardigd. Maar de meningen verschilden over de vraag in hoeverre het uitvoeren en handhaven van die plakkaten veel beter, consequenter, daadkrachtiger en strenger moest, zoals de vijf predikanten namens de kerk als noodzakelijk en ten hoogste nodig naar voren hadden gebracht.

De Staten van Friesland, Groningen en Overijssel verenigden zich met het kerkelijke advies. Zij wilden op meest alle door de predikanten gestelde punten ingaan en die navolgen. Bovendien wensten zij geregeld te zien dat als één van de provincies nalatig was in het handhaven en beschermen van de gereformeerde religie, de Staten-Generaal als staande boven de provincies, dit af konden dwingen. Deze Staten hadden hierbij met name het gewest Holland op het oog dat over het algemeen vrij slap was op dit punt, en in het bijzonder de magistraten van Amsterdam die om de handel niet te krenken, van

afwijkende gezindten relatief veel door de vingers zagen. Een dergelijke regeling was echter geenszins naar de zin van het machtige Holland, dat zijn provinciale zelfstandigheid koste wat het kost wilde handhaven en daarom geen inmenging van bovenaf wenste. We moeten hierbij bedenken dat het optreden van een halfjaar terug van de nu overleden stadhouders Willem II tegen een aantal magistraten van Holland en Amsterdam - die feitelijk door Willem II afgezet waren - bij hen nog vers in het geheugen lag. Iets dergelijks wilde men niet voor de tweede keer.

Dit optreden was overigens door één van de vijf afgevaardigde predikanten, namelijk door ds. Maximiliaan Teellinck, openlijk in geschrifte verdedigd. Een aantal afgevaardigden stootte zich daarom nu aan zijn aanwezigheid, met name in de kring van de Hollandse heren. Vooral met het oog hierop hadden enige provincies het beter gevonden dat de predikanten niet gekomen waren. Ook Zeeland en Utrecht vonden dat de plakkaten beter gehandhaafd moesten worden. De Staten van Holland daarentegen waren hiermee niet zo ingenomen. Althans men zei dat men zich wachten moest van praktijken die geleken op die van de Spaanse Inquisitie. Was zelfs in de benarde dagen van de oorlog zulk een gestrengheid niet toegepast, dan moest dit zeker nu in dagen van vrede niet. En de vrijheid van consciëntie, waarvoor eertijds de wapenen waren opgenomen, moest voor iedereen behouden blijven. Dit was echter geen eerlijke voorstelling van zaken, want bij de maatregelen die van kerkelijke zijde waren voorgesteld, bleef die behouden. Het punt was veel meer dat men weinig zin had om *strenger* te gaan optreden tegenover de verboden publieke uitingen en oefeningen van andere religies en tegenover de geestelijken van die religies die in het land actief zielen voor een zielsbedriegende godsdienst trachten te winnen en te behouden.

De Middelburgse predikant ds. Maximiliaan Teellinck (1606-1653) was een vurig verdediger van het Oranjehuis. Ter vergadering stootte een aantal afgevaardigden zich hierom aan hem.

Besluit

Toch beseften de Staten van Holland ook wel dat zij de adviezen van de kerk en van diverse andere provincies

niet zomaar naast zich neer konden leggen; zij wilden geen schisma tussen de provincies en zij wilden ook niet dat de predikanten hen op de kansel zouden afvallen. Zij streefden daarom naar vereniging van alle provincies rond een gezamenlijk besluit waarmee ook de kerkelijken voor een belangrijk deel tevreden zouden zijn. Zij kwamen met een dergelijk, zeven punten tellend voorstel op de proppen dat - na overleg - uiteindelijk inderdaad door alle provincies werd aanvaard (27 januari 1651) en waarvoor de kerkelijken toch hun hartelijke dank konden overbrengen, ook al waren zij zeker niet in alles voldaan (voornamelijk op het punt van de uitvoering niet). Dit zeven punten tellend en eenparig door de Grote Vergadering vastgestelde besluit⁵⁰ luidde als volgt:

1. De Staten van de onderscheiden provincies hebben verklaard, gelijk zij verklaren mits dezen, dat zij elk in hun gebied vasthouden en handhaven de ware Christelijke gereformeerde religie, gelijk als deze tegenwoordig alom in de publieke kerken van deze landen gepredikt en geleerd wordt, alsook in het jaar 1619 door de Nationale Synode gehouden te Dordrecht bevestigd is.
2. Dat deze religie, zowel door elke provincie in hun gebied als door de Generaliteit in de kwartieren onder haar gezag ressorteerde, met de macht van het land zal gehandhaafd worden, zonder te gedogen dat ooit daarin door iemand enige verandering wordt gebracht.
3. Dat de sekten en gezindten die uitgesloten zijn van de publieke bescherming en alleen bij oogluiking toegelaten, gehouden zullen worden in goede orde en stilte, met bepaling tegen alle buitensporigheden, en dat deze ook op geen meer andere plaatsen dan daar zij tegenwoordig zijn, voortaan toegestaan zullen worden.
4. Dat de plakكاتen voor dezen tegen de pausgezinden uitgevaardigd van kracht zullen blijven en ook strikt naar hun vorm en inhoud zullen worden uitgevoerd.
5. Dat mede tegen het vrij binnenkomen van de geestelijkheid zo'n overeenkomst en regeling zal worden beraamd als zonder krenking van het Traktaat van de Vrede best kan geschieden.
6. Dat de ambassadeurs en publieke ministers van uitheemse prins en potentaten daaraan zullen worden gehouden dat zij niet toestaan dat binnen hun huizen enige preken of andere diensten in de Nederlandse taal worden gehouden, maar dat zij ervoor zorgen dat die gedaan worden in de taal van hun onderscheiden heren en meesters. En dat ook tot die diensten aldaar geen anderen zullen mogen worden toegelaten dan die behoren tot het gevolg en de familie van de genoemde heren ambassadeurs.
7. Dat de heilzame besluiten en wetten door de Generaliteit genomen op de invoering van de politieke reformatie in de Meierij van 's Hertogenbosch en in de andere kwartieren van gelijke aard, ten slotte effectief in al hun punten en artikelen zullen worden uitgevoerd

en dat daarom daar voortaan geen [andere] baljuwen, schouten, secretarissen, deurwaarders en dergelijke andere ambtenaren zullen mogen wezen dan die zijn van de gereformeerde religie, met dien verstande nochtans dat de particuliere heren die recht hebben aldaar ambtenaren aan te stellen, gewaarschuwd en vermaand zullen worden de vereiste verandering ten aanzien van de ambtenaren die rooms zijn, binnen zekere vastgestelde tijd te doen, of bij gebrek aan die, dat hetzelfde bij afloop van die tijd door hun hoogmogenden zal worden gedaan.”

De titelpagina van het te Münster gesloten vredesverdrag tussen Spanje en de Nederlanden (1648). Getracht zou worden om zonder krenking van dit verdrag het vrij binnentrekken van roomse geestelijken in de Nederlanden te beperken.

Een gereformeerde statenbond

Door het bovenstaande besluit was veel duidelijker en beter dan in de Unie van Utrecht vastgelegd dat alleen de gereformeerde religie - zoals deze opnieuw vastgesteld was op de Dordtse Synode van 1618-1619 - door de provinciale overheden in het publieke leven gehandhaafd en beschermd diende te worden en dat niemand daarin enige verandering mocht brengen. Met dit besluit waren de Verenigde Nederlanden *ook formeel* een gereformeerde statenbond geworden. Gereformeerd, ook in die zin dat de overheden, zoals door alle provincies bekrachtigd was, alle afgoderij en valse godsdienst uit het openbare leven dienden te weren. De plakكاتen tegen

de pausgezinden bleven immers van kracht en zouden strikt uitgevoerd worden. En de doopsgezinden, luthers, remonstranten en Joden mochten op geen andere plaatsen dan waar het al bij oogluiking toegestaan was, publiekelijk samenkomen. Tevens was de term 'gereformeerd' door een verwijzing naar de Dordtse Synode van 1618-1619 zo helder afgebakend dat daaronder geen remonstranten geschaard konden worden. Ja, feitelijk hadden de Verenigde Provinciën door het genoemde besluit een Bijbelse, staatkundig gereformeerde grondslag overeenkomstig het onverkorte artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis gekregen. Geen wonder dan ook dat de predikanten bij hun vertrek uit de vergadering hun blijdschap erover uitspraken dat "zodanige loffelijke resoluties tot onderhouding van de ware religie en voortplanting van deze" unaniem waren aangenomen.⁵¹

De Dordtse Synode van 1618-1619. Alleen de gereformeerde religie zoals vastgesteld op die synode dienden de provinciale overheden in het publieke leven te handhaven, zo werd besloten op de Grote Vergadering.

Uitvoering en handhaving

Door het aan de vergadering verstrekken van een opsomming aan middelen hadden de predikanten willen bereiken dat de vergadering gezamenlijk tot een plan van aanpak was gekomen hoe een krachtige uitvoering en handhaving van de plakkaten ter hand genomen diende te worden. Maar juist op dit punt stelde het genoemde besluit teleur, omdat daarover te weinig concreets werd gezegd. Iets van de verontrusting op dit punt lieten de predikanten in hun dankwoord al doorschemeren. Zij zeiden namelijk te vertrouwen dat de hoogmogenden aan de aangenomen resoluties "zodanige uitwerking zullen (...) geven door de levendige executie [uitvoering; AV] dat" de predikanten oorzaak zullen "hebben, en nu ook reeds hebben, uw hoogmogend prijselijk werk te verkondigen in onze onderscheidene gemeentes."

De Staten van Overijssel deden nog een poging om toch nog iets geregeld te krijgen als zou blijken dat een provincie niet getrouw was in de uitvoering en handhaving

van de met het oog op de instandhouding, bevordering en bescherming van de gereformeerde religie uitgevaardigde plakkaten, maar dit liep op niets uit.

Ondertussen was er juist door de Staten van Holland al wel iets gebeurd aan de uitvoering van het door de vergadering genomen besluit. Op 10 februari 1651 vaardigden zij namelijk een plakkaat uit waarin aan iedere inwoner van de provincie Holland verboden werd om in de huizen van de ambassadeurs en publieke ministers van buitenlandse vorsten enige godsdienstoefening bij te wonen. Tegelijk werden de vroeger hierop gestelde straffen vernieuwd en de procureur-generaal van het Hof alsmede de verantwoordelijke ambtenaar in Den Haag gelast om hierop zeer nauwlettend toe te zien.⁵²

Toch waren diverse kerkelijke vergaderingen niet gerust op de goede uitvoering en handhaving van de plakkaten. Daar men ondertussen volop met paapse stoutigheden geconfronteerd was en werd, niet in de laatste plaats in de Meierij van Den Bosch, was dit van groot belang. Bleef een effectieve uitvoering achterwege, dan zou het schone besluit "een klok zonder klepel" worden. Deze verontrusting resulteerde erin dat op 14 juli 1651 opnieuw een delegatie predikanten op de toen nog steeds niet afgelopen Grote Vergadering verscheen. Deze delegatie bestond uit de volgende veertien predikanten: Petrus Cabeljauw, Viglius Cornelii, Albartus Thomae, Abraham Tilemus, Cornelis Lemannus, Nathanaël Vogelsang, Vokckerus ab Osterwyck, Regnerus Berkelius, Adriaen Persyn, Jacobus Clerchius, Maximilliaan Teellinck, Matthias Waalsweer, Johannes Jameshuysen en Johannes Kniphuysen. Voor twee van hen, namelijk ds. Cornelis Lemannus en ds. Maximilliaan Teellinck, was het de tweede keer dat ze in deze vergadering verschenen. Ook deze veertien gedeputeerden legden aan de vergadering een schriftelijke remonstrantie over. Daarin brachten zij de vergadering een aantal staaltjes van paapse stoutigheden onder ogen, met name uit de Meierij en uit de andere Brabantse generaliteitslanden. Ondanks een verbod liet men bijvoorbeeld de kapelletjes met de heiligenbeelden op de wegen staan. En in Den Bosch oefenden de roomse geestelijken openlijk hun dienst uit. Bij honderden stroomden de mensen daar naar de mis. De predikanten drongen daarom ter vergadering krachtig aan op een "vruchtbare executie" van het genomen besluit, zowel in elke provincie als in de generaliteitslanden die rechtstreeks onder de Staten-Generaal vielen.

Ook bepleitten zij opnieuw om jezuiten, priesters, monniken en dergelijke personen uit het land te verwijderen, om "alle krijtende, Godtergende zonden als openbare sabbatschenderij, vloeken en zweren" en dergelijke krachtig te bestrijden en om de diverse ambtenaren, op straffe van bijvoorbeeld verlies van hun ambt, de nauwgezette uitvoering van de resoluties te gelasten. Het antwoord van de vergadering hierop bleef helaas weer steken in algemeenheden. De verschillende provincies verklaarden elk voor zich de resolutie van 27 januari "effectief te zullen nakomen en te doen nakomen". Alleen ten aanzien van generaliteitslanden ging

Een poort naar een schuilkerk in Den Bosch. Volgens de predikanten stroomden de mensen in die stad bij honderden naar de mis. Zij drongen daarom krachtig aan op een 'vruchtbare executie' van het eerder genomen besluit.

men wel wat verder. Aan de desbetreffende gedeputeerden werd namelijk opgedragen om nauwlettend toe te zien dat zowel de kerkelijke als de politieke reformatie krachtig werd doorgezet. En tevens werden plakkaat uitgegeven tegen de grove zonden. Opnieuw hadden de predikanten lang niet alles gekregen wat ze wensten, maar voor niets waren deze kerkelijke afgevaardigden in ieder geval niet naar Den Haag geweest.⁵³

Voor de derde maal

Ten slotte werd op 21 augustus 1651 de Grote Vergadering gesloten. Jacob Cats, die ook de openingsrede had gehouden, sprak de slotrede uit. Daarna werd er een dankstond gehouden, waarin de Haagse predikant Casparus Streso voorging. Deze zei onder andere dat het nu voor de derde maal was "dat de Gereformeerde Kerk en de gereformeerde leer haar politieke vaststelling" hadden ontvangen.

De eerste keer in het begin van de Tachtigjarige Oorlog, toen "de Gereformeerde Kerk en de gereformeerde religie door de tezamenpoeling van allerlei sekten en door de hitte van de vijandelijke vervolging gelijk als verzwolgen en opgeslokt" waren, was het - naast God en naast de kracht van de gepredikte waarheid - aan de vereniging van de provincies te danken dat ze op de

berg gesteld en tot zulk een fleur en luister" gewassen zijn.

De tweede keer tijdens het Twaalfjarig Bestand. Toen door interne twisten veroorzaakt door de remonstranten land en kerk in gevaar waren van onderling verscheurd te worden, was het volgens ds. Streso - naast God en naast de kracht van de gepredikte waarheid - wederom aan de vereniging van de provincies ofwel aan de nationale overheden te danken "dat de kerk geconsolideerd en in haar vorige fleur en luister hersteld" werd (met name door de op last van de overheid gehouden nationale synode, waarvoor onder meer door prins Maurits, aangezet door Willem Lodewijk, de weg was vrijgemaakt).

En thans na het sluiten van de vrede waren de Gereformeerde Kerk en gereformeerde religie voor de derde maal van overheidswege vastgesteld en in bescherming genomen, namelijk door de besluiten genomen op de Grote Vergadering. "Zo haast hadden wij", aldus ds. Streso,

*"geen vrede gekregen met de buitenlandse vijand, of de aanvang van nieuwe binnenlandse troebelen overvielen ons als een bliksem, zodat de posten van het land daarvan begonnen te beven, de vromen vreesden en diegenen die Sion niet wel gezind waren, staken hun oren op en hoopten op verandering in het stuk van de religie. Maar gezegend zij de Naam van de God Israëls Die het in deze vergadering in het hart gegeven heeft van de hoge machten van het land dat ze de staat van de Gereformeerde Kerk opnieuw vastgesteld en met de macht van het land omheind hebben, en dat zonder dispuut en tegenspraak, met volkomen eenparigheid en eendracht."*⁵⁴

Ten besluite

Door de Grote Vergadering is dus geenszins een publieke godsdienstvrijheid voor alle gezindten als grondslag voor de Nederlandse Staat gelegd. Nee, alleen de ware gereformeerde religie zoals vastgesteld op de Dordtse Synode van 1618-1619 werd overeenkomstig het onverkorte artikel 36 NGB beschermd en alleen de Gereformeerde Kerk kreeg toestemming zich publiek te openbaren. De andere religies moesten volgens de genomen besluiten uit het openbare leven geweerd worden. Alleen per gratie kregen aanhangers van sommige religies beperkt toestemming zich hier en daar in schuilkerken te verzamelen (doopsgezinden, luthersen, remonstranten en Joden). Ds. Streso zei dat "midden onder zoveel sekten en vreemde gezindten" in de Nederlanden "de publieke Nederlandse kerk door eenparige belijdenis van de gereformeerde leer van de sekten afgescheiden en door de kracht der waarheid en zorg van de hoge overheid als een stad op een berg geheven en als een kaars op de kandelaar gezet" was, en dat daartegenover "de leringen van de sekten gestelpt" waren "onder de korenmaat van het verbod, andere ten minste onder de korenmaat van een welbepaalde oogluiking."⁵⁵ Voor de Gereformeerde Kerk van toen was het helemaal geen vraag of het weren van de afgoderij en valse godsdienst

Ds. Casparus Streso (1603-1664), predikant te Den Haag, ging voor in de direct na afloop van de Grote Vergadering gehouden dankstond (21 augustus 1651).

van het publieke terrein een taak van de overheid was. Dat was voor haar op grond van Schrift en Belijdenis overduidelijk. Zij stelde de Godvrezende koningen van Juda ten voorbeeld aan de overheden wanneer die op dit punt te slap of nalatig waren, wat helaas ook na 1651 bij diverse magistraten en ambtenaren het geval was.

Vanaf de oprichting van de partij is deze Bijbelse lijn en grondslag ook door de SGP uitgedragen, zoals helder te lezen is in de recent door de Landelijke Stichting uitgegeven brochure *De godsdienstvrijheid veroordeeld*. Het loslaten van deze grondslag ofwel het omhelzen van de publieke godsdienstvrijheid voor alle gezindten zou de SGP maken tot een niet-gereformeerde of neogereformeerde partij die afwijkt van de Bijbelse leer van onze vaders, en zou een aantasting vormen van de ere Gods, daar een gelijkrecht voor alle gezindten ofwel een gelijkrecht voor de waarheid en de dwalingen, de ware God gelijkstelt aan en op één lijn stelt met de afgoden. We willen daarom iedere SGP'er oproepen om toch de wacht te betrekken bij deze 'oude paal' van 'wel gewetensvrijheid, maar geen publieke godsdienstvrijheid'. Die mag geenszins worden teruggezet!

A. Verwijs

Noten:

- 1) In de Provinciale Staten hadden toentertijd voornamelijk de afgevaardigden van de stemhebbende steden zitting. In de Staten van Holland bijvoorbeeld waren 18 stemhebbende steden tegenwoordig, die elk één stem hadden. Daarnaast was er nog één stem van de edelen. Stemhebbend waren de zes grote steden: Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda, en verder: Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven, Brielle, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend. Zie: W. Wilde, *Voor tweehonderdvijftig jaar. A° 1650, Willem II*, Utrecht 1900, p. 40 (hierna te noemen: Wilde)
- 2) A. Ypeij en I.J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, dl. 2, Breda 1822, p. 431
- 3) H.A. Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid*, Groningen 1972, p. 121
- 4) Wilde, p. 22-25
- 5) Zie: A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, dl. 3, 1989, bijlage XV

- 6) Kloppen zijn roomse vrouwen die belast waren met het vormen van jeugdige roomse vrouwen, die de kinderen van de roomsen de roomse catechismus leerden en de roomsen waarschuwden waar en wanneer de mis en andere roomse kerkelijke plechtigheden bediend werden.
- 7) A. en H. Algra, *Dispereert niet*, dl. 2, Faneker 1983, p. 190
- 8) J. Th. de Visser, *Kerk en Staat*, dl. 2, Leiden 1926, p. 282 (hierna te noemen: De Visser)
- 9) L. van Aitzema, *Herstelde Leeuw of discours over 't gepasseerde in de Vereenighde Nederlanden in 't jaer 1650 ende 1651*, 's-Gravenhage 1652, p. 148-152 (hierna te noemen: *Herstelde Leeuw*)
- 10) extraordinarisse
- 11) besoigneren
- 12) vertonen reverentelijck
- 13) besoignen
- 14) gearresteert
- 15) attenteren
- 16) expresse
- 17) In het origineel wordt hier de hiërarchie nader toegelicht, namelijk een hiërarchie "waardoor zij politieke en kerkelijke ambten vergeven, toezeggingen van collaties [benoemingsrechten], prebenden [inkomsten van geestelijken], beneficiën [voorrechten] door de regeerders van het land gedaan, voor nul verklaren en andere desereren [uitschakelen], alles op hoop van verandering".
- 18) debaucheren
- 19) propoosten
- 20) enormiteyten
- 21) vigileren
- 22) onnoosel
- 23) doleantien
- 24) insolentien
- 25) benomen
- 26) gedempt
- 27) prophonatie
- 28) miraeckeuseuselijck
- 29) deliberatien
- 30) *Herstelde Leeuw*, p. 152-155
- 31) subjecten
- 32) sustenuen
- 33) praeliminaire
- 34) geëmaneert
- 35) geordonneert
- 36) commandeurs
- 37) gedissolveert
- 38) conniventie
- 39) vorsters
- 40) conventiculen
- 41) frequenteren
- 42) ingezetenen
- 43) ommegangen
- 44) geadmitteert
- 45) domestijcken
- 46) heerlijcke
- 47) sluyp-holen
- 48) geschiedt
- 49) stipulatie
- 50) Overgenomen uit: De Visser, p. 287-288. Zie ook: *Herstelde Leeuw*, p. 157-158. In de beide gedrukte pamfletten (nr. 7034 en 7035), getiteld: *Naerdere Unie gesloten in 's Gravenhage op de groote Zael van 't Hoff van Hollandt den 21 augusti 1651*, wordt als eerste artikel genoemd: "Eerstelijck dat de Unie binnen de Stad Utrecht Anno 1579 opgericht, voor zeker en vast gehouden zal worden." De 7 nieuwe artikelen zijn daarin genummerd van 2 tot en met 8.
- 51) *Herstelde Leeuw*, p. 158-159
- 52) De Visser, p. 293
- 53) De Visser, p. 295-297
- 54) C. Streso, *Danck-predicatie uyt den CXXII Psalm, gedaen in 's Graven-hage den 21 Augusti 1651...*, 's Gravenhage 1651, p. 10 (hierna te noemen: Streso)
- 55) Streso, p. 9